

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ФИНАНСИ И ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ В ИСТОРИЧЕСКА РЕТРОСПЕКЦИЯ

Книгата на доц. д-р Г. Маринов е плод на оригинално решение да се разгледа цялостното стопанско развитие на България, като се търси връзката и обусловеността на международните финанси и икономиката на страната в дългосрочна ретроспекция от Освобождението от турско владичество през 1878 г. до рецесията след 2008 г.¹

Изходната постановка е, че от 1879 г. Третата българска държава преминава през три "прехода" към нов тип устройство на държавата и икономиката – с начални години съответно 1879, 1944 и 1989. Общото между тези преходи според автора е, че при всеки един от тях се "разрушава постигнатото и построеното преди това и икономиката започва да се развива отначало, практически от нулата" (с. 7). Освен това той обръща внимание и на периода 1923-1944 г., разглеждан от мнозина историци като относително самостоятелен, защото тогава се формира авторитарно управление и се полагат основите на икономика, доминирана от държавата.

Оценката на доц. Маринов за финансовата система в България през целия разглеждан период е, че тя среща и трябва да решава "едни и същи проблеми" - недостатъчна организираност, разпокъсаност на кредитирането, високи лихвени проценти, натиска на държавата за финансиране на бюджета, на определени "избрани" предприятия и др. (с. 9). За финансовата система през този период е характерно недостатъчното финансиране на икономиката, разпокъсаността и малкият обем на пазарите на кредити, което повишава цената на кредитите, а при икономическата дейност липсва добра организация.

В съответствие с изброените три прехода към нов тип устройство на държавата и икономиката според доц. Г. Маринов се очертават четири етапа на развитие: създаване на държавата, което е времето от Освобождението до края на Първата световна война; политическо и икономическо поляризиране – между двете световни войни; социализъм и едностранчивост на външните връзки – след Втората световна война до 1989 г.; преход към пазарна икономика и стремеж към интеграция в световното стопанство – от 1989 г. насам. Една от основните защитавани тези в книгата е, че за разлика от наложените по традиция схващания появата на всеки от тези етапи не започва от нулата, а се оформя постепенно през предходния период. Първият, третият и четвъртият етап започват с преход към коренно различни икономики. Преходите обаче показват редица сходства помежду си, а най-общото е, че ролята на държавата в икономиката е значителна.

Предвид това, че стопанската история на България бележи три прехода през разглеждания период – към капитализъм, след това към планирана икономика и пак към пазарна, ударението на анализа пада върху трансформационните аспекти на

¹ *Маринов, Георги.* Международни финанси и икономика на България. Варна: "Black Sea NGO Network" (BSNN), 2010, 341 с. Рецензенти на книгата са проф. д-р Светослав Масларов и доц. д-р Зоя Младенова. Авторът е ръководител на катедра "Международни икономически отношения" в Икономическия университет, Варна. Книгата е достъпна онлайн: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1733200 (на български език) и http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1763403 (на английски език).

икономиката. Детайлното описание на фактите в книгата позволява да се правят нови интерпретации на процесите и води до някои изненадващи според автора заключения.

Може би неговата основна теза е, че всеки от преходите започва поне едно десетилетие по-рано от началото си. Иначе казано, през годините преди тях се проявява голяма част от типичните за постпреходното състояние на икономиката особености. Тогава започват да се формират основите на същността на следващия преход. По отношение на първия преход - идеята за самостоятелността на българската държавност намира израз в борбите за и последвалата църковна независимост от 1870 г. При втория преход силната държавна намеса в стопанството започва да се чувства още след 1935 г., а при третия – принципите на пазарност проникват в социалистическата икономика на границата между 70-те и 80-те години на XX век. Тук трябва да се отбележи спецификата в начина на анализа от страна на автора на всеки от трите прехода. При първия изложението е по-отработено, улегнало, вероятно и заради отдалечеността му във времето назад, докато при третия доминира полемиката и по-подробното излагане на факти и мнения, което е показател за една продължаваща дискусия. Това различие е проявено дори и във формално отделеното място в книгата – страниците, посветени на втория преход са почти два пъти, а на третия – три пъти повече в сравнение с тези за първия.

Необичайно за нашата научна публицистика в книгата фигурират голям брой цитирани източници – над 210, като 170 от тях са български, в които са включени не само отделни автори - известни икономисти и финансисти, но и политици, социолози, политолози, а също 14 годишни отчета на БНБ от 1990 до 2009 г. и на други институции – НСИ, ЕБВР, Министерството на икономиката и т.н.; 23 автори на руски език и 17 - на английски. Значителният брой използвани трудове на български автори позволява на читателя да си изгради обобщена представа за случилите се събития и промени, а диалогичната форма на представяне на мнения напомня за своеобразен форум по темата. Доц. Маринов използва много коректно на литературните източници. Твърде честото позоваване на места на отделни произведения и съответните страници, от една страна, улеснява тези, които биха искали професионално да правят справки, но от друга страна, понякога води до накъсване на съдържанието и затруднява възприемането на текста.

От икономическа гледна точка *първият преход* започва с процеси на смяна и преразпределяне на собствеността, със загубата на пазарите на Османската империя, с необходимостта от изграждане на финансовата система на държавата. Във връзка с това се проследява създаването и нееднозначното развитие на Българската народна банка през следващите десетилетия, развитието на паричната политика, като се започне с възприемането на биметалния стандарт (двоен еталон) през 1880 г. и изменението му във времето. За автора са от значение промените, които настъпват в световен мащаб, вкл. в България, по отношение на държавната политика към повсеместен протекционизъм. "България и търговските ѝ партньори не остават встрани от този процес – външнотърговската политика и външната търговия между двете световни войни показват коренни различия спрямо периода преди Балканските войни" (с. 33). Към края на периода в повечето европейски страни се въвеждат клирингови плащания, което е валидно и за България от 1934 г. Друга черта на

външната ни търговия, особено през втората половина на 30-те години, е твърде големият дял на външната търговия с една-единствена държава, в случая Германия. По това време сериозно се дискутира въпросът докъде може да стигне търговията ни с Германия, може ли тя да остане единствен партньор на България, като икономически горната граница за търговията с тази страна се приема, че е 65%, но ако се намесят и политически фактори, този процент може сериозно да се промени (с. 54). Тук очевидно авторът има предвид факта, че външната търговия може да се използва като инструмент за политически натиск.

Интересна е съпоставката на места с по-късната и днешната действителност. По отношение на големия дял на външната търговия с Германия до края на Втората световна война се прави паралел с тази роля на бившия СССР по времето на социализма. Друго такова внушение е за привилегированото положение на големите предприятия в страната при всички етапи на развитие (с. 60).

От гледна точка на икономиката авторът разглежда ролята и развитието на доминиращото тогава селско стопанство и представя интересна интерпретация на провежданата реформа през 1895-1936 г. за стимулиране на индустрията в страната. Неговата критика към тогавашната политика е главно в това, че потискането на конкуренцията дава като резултат развитие на нискотехнологичните отрасли, паралел с което прави после през третия преход, т.е. в наши дни.

Акцент в коментарите по развитието на този период е зараждането на кооперативното движение в България, появило се най-напред като кредитни кооперации за доставяне на парични средства на членовете им. По-късно те навлизат и в другите стопански области – размяната и производството. Авторът обръща внимание върху това, че тази форма на собственост и дейност се оказва подходяща за страната ни поради факта, че работи в полза на обединението и отразява интересите на общности, като им създава чувство за повече сигурност (с. 30).

Вторият преход започва от 1944 г. с включването на България в новосъздадената социалистическа система под силното влияние на бившия Съветски съюз. Натрупаните финансови тежести за страната през Втората световна война и след нея се поемат от бюджета, банките, предприятията и домакинствата. За посрещане на остриите нужди на икономиката държавата предприема редица мерки, като една от тях е вътрешният заем от 1945 г., или т. нар. заем на свободата по подобие на “народен заем” две години по-рано - от 1943 г. Паричната политика намира ярък израз в проведените три пъти парични реформи – обмяна на парите по различни схеми през 1947, 1952 и 1962 г. През 1956-1957 г. са въведени специални валутни курсове за нетърговски плащания, което по същество представлява двойствен курс на лева.

В доказване на тезата си за приемственост между отделните преходи доц. Маринов изтъква факта, че основите на плановото стопанство в България са положени много по-рано, като държавният капитализъм е създаден още през 1940 г. с учредяването на Дирекцията за гражданската мобилизация, която от 1945 г. е трансформирана във Върховен стопански съвет, а през 1948 г. – в Държавна планова комисия (с. 86-87). Българската икономика започва да става планова със съответните елементи – регулирани цени, задължителни за изпълнение планирани количества продукция и т.н., не през 50-те години на XX век, а още през 30-те. Така че според автора смяната на обществения строй след Втората

световна война в страната не внася толкова голяма промяна във функционирането на икономиката, каквато традиционно се приписва на това събитие.

Истинската трансформация на икономическата система настъпва след одържавяването на промишлеността, осъществено в края на 1947 г., когато Великото народно събрание приема Закон за национализация на частните индустриални и минни предприятия. Възприетият съветски модел на социализма предполага индустриализация и коопериране на земята. И тук доц. Маринов напомня, че “индустриализацията на страната е отдавнашен стремеж на българската държава” (с. 88). Интересуваният се от тази тема читател може да проследи логиката на автора за развитието на плановото стопанство и неговите икономически сектори, главно индустрия и селско стопанство; проблемите, свързани с технологичния прогрес и с квалификацията на работната сила и качеството на продукцията; проблемите, произтичащи от изчерпвания тип на екстензивен растеж към средата на 70-те години и необходимостта от преход към интензивен тип; проблемите по отношение ефективността на икономическата дейност и т.н.

Една от първите стъпки на новата власт е да потвърди вече фактически установения през предишния период монопол върху външната търговия и да го наложи окончателно (с. 79), което по същество представлява и пълен валутен монопол. Авторът се придържа към утвърденото виждане, че по отношение на външната търговия периодът на социализма може да се раздели на два подпериода от гледна точка на отношенията с несоциалистическите страни. Първият е времето от 1945 до края на 60-те години, когато преобладават отношения на базата на клирингови спогодби (такива са 90% от плащанията), а от началото на 70-те години клиринговите спогодби обхващат само около 5% от търговията. Всъщност през първия подпериод ситуацията е сходна с тази от последното десетилетие преди промяната на политическата система в България (с. 73). Обобщено проблемите на външната търговия по това време произтичат от факта, че тя самата действа на пазарни принципи, особено спрямо пазарните икономики, а това не се вписва в същностната характеристика на плановата икономика. През 80-те години се правят опити за внасяне на известна “пазарност” в плановата икономика (с. 92), като се въвежда икономически механизъм с използването на три различни валутни съотношения за трите групи страни – социалистически, развити и развиващи се, но липсва обвързаност в единна система. Такава икономика няма как да не съществува при икономическа нереалност на официалните валутни курсове.

Интересно е представянето на твърде специфичната роля на банковата система в условията на централно планираната икономика. Описани са събитията, които водят до увеличаване на външния дълг на България през 80-те години и постепенно изпадане в ситуацията, когато икономиката може да изплаща кредитите си само с помощта на нови кредити или т. нар. дългова спирала (с. 128).

Основна теза на доц. Г. Маринов по отношение на *третия преход* - към пазарна икономика, е, че в началото доминира политическата опозиция, която няма разбирането за важността и необходимостта от масштабни икономически промени, нито умения за извършването им. При тези обстоятелства е логично преходът да започне в рамките на управляващата дотогава партия (с. 163). Партийно израсналите стопански деятели са неподготвени за новата политическа обстановка и в тази област

навлизат “случайни” хора. Липсата на пазарна нагласа в обществото също оказва неблагоприятно отражение върху икономическото развитие. Друг дискуссионен акцент е, че преходът към пазарна икономика през 90-те години на миналия век се осъществява всъщност по съветската програма, разработена под егидата на М. Горбачов и Б. Елцин от екип, ръководен от акад. С. Шаталин. Това мнение рязко контрастира с повече или по-малко приетото сред експертите и обществеността, че преходът се извърши по станалия известен като “План Ран-Ът”. Според автора този план е бил използван само като “параван за истинските действия” (с. 191). Аргументи за това са съвпадението във времето у нас и в бившия СССР на провеждане на знакови реформи за преход към пазарна икономика като освобождаването на цените и др. По подобен за двете държави начин се осъществява приватизацията, има сходство и в редица други страни на прехода.

Разглеждането на третия преход се различава от това в първите два не само поради по-големия обем страници, но и поради по-широкия обхват на финансовите и икономическите страни на прехода, а също и поради по-общия, полемичен тон на оценка на случилите се събития. Най-напред се прави анализ на периода на “перестройката” (за който има твърде малко анализи в нашата икономическа литература), в рамките на която всъщност не се променя системата на управление, но следва да ѝ се отдаде дължимото, че поставя “началото на всеобщо преосмисляне на ценностите и на функционирането на системата като цяло” (с.149).

В условията на настъпилата в началото на 90-те години всеобхватна криза – едновременно политическа, икономическа, финансова, валутна, социална и т.н., и при липсата на ясна визия за належащите промени се наложи да започне изграждането на пазарна икономика в страната и действителното ѝ отваряне към външния свят. Периодът от 1989 г. досега авторът условно разделя на три подпериода: 1990-1997 г., когато започва трансформационната криза в икономиката и обществото; 1997-2004 г., в който е отделено внимание главно на реформите в банковата система и приватизацията; от 2004 г. насам, когато се приключва с прехода, постигнати са определени успехи по стабилизацията и икономическия растеж, в резултат от което България е приета за член на Европейския съюз. В тази част на книгата може да се намери специфичният прочит на събитията през последните години, през които се изгражда действащ пазар и всички други присъщи на пазарната икономика елементи и институции в страната – либерализацията на цените, опитите за премахване на монополите, структурните промени, приватизацията (с. 212-213), паричната политика, изграждането на двустепенна банкова система и банковата криза (с. 279), митници, сива икономика, корупция (с. 202-203), ролята на държавата в осъществения грабеж (с. 247), криминалната икономика (с. 227), социалната цена на прехода (с. 211), паричния съвет (с. 285-289) и т.н. Разсъжденията при излагането на тези събития са добра база за дискусия - например набляга се прекалено много върху собствеността, а се пропуска фактът, че не формите на собственост, а доходите са същностният белег на средната класа (с. 185).

Интерес представляват разсъжденията на доц. Г. Маринов за критериите, според които може да се приеме, че преходът към пазарна икономика у нас е приключил. Той приема два критерия: (1) когато ценностите на пазарното стопанство са се наложили трайно в съзнанието на гражданите и (2) когато се изградят

пълноценно функциониращи институции, които да гарантират спазването на правилата в икономиката. Според него и двата критерия още не са изпълнени, но "в чисто практически план" се приема решението на Европейската комисия от 2002 г., че България е функционираща пазарна икономика (с. 221-222). В наше време авторът вижда запазването на макроикономическата стабилност на страната в придържането към правилата на паричния съвет и либерализирането на международния обмен, които са факторите за постигане на по-висок икономически растеж и сближаване с останалите членки на ЕС.

Към илюстративния материал в книгата - таблици и графики, може да се предявят по-високи изисквания от гледна точка на релевантност на съдържанието към разглежданата тема и доказателственост, а също и към тяхното оформление.

В резултат от анализа на фактите за взаимовръзката на международните финанси и българската икономика в исторически план авторът прави изводи и обобщения, част от които не са сред общоприетите (с. 317-320):

- Особеност на страната, а и за региона на Балканите е, че икономическите връзки в много случаи се оказват подчинени на политическите тенденции и главно на политиката на Великите сили.

- Икономиката на България е силно обвързана с тази на малък брой страни с една водеща между тях, което неизбежно води до зависимост и в политически план. В продължение на много десетилетия на социализъм при общите виждания за икономиката на страната и бившия СССР идеите намират продължение и днес, когато според автора се откриват "учудващи аналогии" в икономическото развитие на и възникващите проблеми на България и Русия.

- В много случаи властите у нас се опитват да решат вътрешни проблеми чрез ограничаване на международния обмен. Това може да се открие и при трите разглеждани периода. Външната нестабилност на лева през кризисните периоди например се оказва по-слабо изразена от вътрешната както преди Балканските войни (1911-1913 г.), така и през 90-те години на XX век.

Познаването на развитието на българската икономика и на външните ѝ финансови връзки със сигурност е много полезно не само за разбирането на съвременните процеси на национално равнище, но и на икономическата ни интеграция в рамките на ЕС и региона на Югоизточна Европа. Авторът ни представя своя прочит на икономиката на България през разглеждания дълъг период. Защитени са необичайни гледни точки и са посочени драстични аналогии в стопанската история на нашата страна. Книгата е написана увлекателно и представлява интерес с изобилието от данни, факти, мнения на специалисти и авторови възгледи, някои от които са дискуссионни. Тя провокира несъгласните с изложените мнения и изводи читатели към дискусия, която би зарадвала всеки автор, към което призовава и доц. Г. Маринов.

Проф. д-р ик. н. Росица Рангелова